

násmódban. Az *előfeltevések felülvizsgálata* hiánya látszik meg legélesebben ezekben az interpretációkban, melynek minden *mással* való találkozáskor meg kell történnie, feltéve ha tényleg *annak* megértését tűzzük ki célul. Ennek a hiánynak az az oka, hogy a pszichoanalitika diszkurzusát külső viszonyítási pontként saját olvasatainknak rendelik fölé, mi sem mutatja ezt jobban, mint az *identifikáció* terminusának állandó érvhelye (már-már toposza?) a szövegekben. Az identifikáció – jelentését tekintve – az ént mindig valamihez közelíti, így az mindig valami rajta kívül eső pozíció felé tart; éppen ezért a másságon keresztüli önmegismerés és önmegértés terminusa inkább az *integritás* lehetne, amelynek értelme magában fog-

lalja az én kifelé irányuló mozgásának jelentéskomponensén túl az önmagába visszatérőt is. „Egy történetileg távollévő szövegnek a naiv hasonítása a saját értelemelváráshoz” azonban még nem jelenti az irodalmi mű applikációját, legalább is nem „irodalmi” értelemben, mert a történeti távolság áthidalására az irodalmi tradícióval kell párbeszédbe lépni, amelynek igénye szintén nem látszik a kötet szerzőinek tanulmányából.

HÓDOSY ANNAMÁRIA–KISS ATTILA AT-TILA: *Remix*. deKon-Könyvek, Szeged 1996.

Sz. Molnár Szilvia

Gimnáziumi történelemtankönyveink és az első világháború

Szubjektív mustra

A századunk nyolcvanas-kilencvenes éveinek fordulóján Európa keleti felén végbement radikális változások, az egykori szovjet birodalom széthullása sajátos módon befolyásolták a kontinens legújabbkori történetének megítélését is. A vasfüggöny létezésének idején, vagyis a megosztottság évtizedeiben természetesen e kétpólusú világ létrejöttét eredményező események, illetve folyamatok kiemelkedő fontosságát értelmetlenség lett volna megkérdőjelezni. Ez még Nyugaton is vitán felül állt, a keleti-európai szocialista országok hivatalos történetírása számára pedig kétségbevonhatatlan axióma rangjára emelkedett.

Ilyenformán a vasfüggöny innessé felén a második világháború, illetve az 1945–1948-as évek történéseinek jelentőségét világtörténelmi mértékkel mérve talán csak az 1917-es októberi forradalom múlhatta felül. Egészen természetes volt hát, hogy a század másik nagy világégése, az első világháború okozta változások jelentősége nem csupán az idő múlása miatt kapott kisebb figyelmet a szaktudomány részéről. Mindehhez Magyarország esetében bizonyára még hozzájárult a trianoni rendezés nyilvánvaló érintettsége, az ezzel kapcsolatban elvárt visszafogottság és „józan önmérséklet” is.

A *jaltai Európa* megszűntével azonban a helyzet megváltozott. A kilencvenes évek Európája sokkal inkább emlékeztet a húszas, mint az ötvenes évekbeli kontinensre, már ami az államközi kapcsolatokat illeti. Jelenlegi konfliktusaink jórészt ugyanazok, amelyek a Versailles-i békerendszer révén manifesztálódtak. A 19. századi birodalmak bukása után mesterségesen átszabott európai térkép természetesen néhány vonatkozásban eltér a maitól, főként német–lengyel viszonylatban. A cseh–szlovák vagy a szerb–horvát ellentétek lényegén viszont alig változtat az,

hogy jelenleg önálló államisággal rendelkeznek az érintettek, és nem a csehszlovák, illetve a jugoszláv állam keretein belül állnak szemben egymással. Ami pedig Magyarországot illeti, a határainkon túli magyar kisebbségek helyzetéből fakadó konfliktusok a totalitárius rendszerek uralmának évtizedei alatt természetesen ugyanúgy léteztek, mint napjainkban.

Ha viszont jelenlegi problémáink forrásvidéke az első világháború körül kerekendő, úgy teljesen indokolt, hogy a korábnál lényegesen nagyobb figyelmet szenteljünk a mondott történelmi periódusnak. A szovjet Vörös Hadsereg által megteremtett Kelet-Európa létezésének idején lehetett ugyan igaz, hogy 1919–1920-ban nem a modern Európa, hanem csupán a húszas–harmincas évek Európája született meg. A történelem azonban most kiigazítja magát: a különböző előjelű diktatúrák bukása után a kontinens visszatér a (jól-rosszul működő) demokráciák Európájához. Az első világháború története iránti fokozott érdeklődés tehát nem szükségképpen valamiféle nosztalgia jele (az is lehet természetesen), hanem a jelenkori gondjaink megoldása irányába mutató ésszerű törekvés. Számos jele van annak, hogy ez a megnövekedett figyelem hogyan nyilvánul meg például a könyvkiadásban, a tudományos konferenciák szervezésében, és így tovább. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy Magyarországon valamelyest kisebb ez az érdeklődés, mint tőlünk nyugatabbra, holott inkább az ellenkező irányú eltérés lenne az érthető. A hazai rendszerváltás idején volt ugyan egyfajta fellendülés ebben a vonatkozásban, ám ez szinte kizárólag Trianonra koncentráldott, és meg is rekedt annál, azaz nem terjedt ki a történelmi Magyarország bukásának egész problematikájára. Vélhetőleg nem igazán szolgálta az ügy sikerét az sem, hogy a Trianonnal kapcsolatos – úgymond – „leleplező” írárok megjelenését bizonyos politikai felhangok kísérték. Egy szó, mint száz, a kedvező pillanat elmúlt. Pedig a feladat továbbra is adott: valódi jelentőségének megfelelő módon újra el kell helyeznünk a magyarság történelmi tudatá-

ban az első világháborút, mint jelenkori történelmünk egyik meghatározó fontosságú fordulópontját.

Mindez a leghatékonyabban nyilván az iskolai oktatás keretében valósítható meg. A tankönyv azonban nálunk a legutóbbi időkhöz meglehetősen konzervatív műfajnak bizonyult: a tudomány új eredményei csak jókora késéssel épültek be a tananyagba. A rendszerváltással beköszöntött demokrácia viszont felszámolta e konzervativizmus egyik legfontosabb forrását, a hivatalos tankönyvek monopóliumát. Manapság a tanár nem kénytelen az államilag kötelező (mert egyetlen) könyvet tanítani, hanem egy egész sor különféle kötetből válogathat. Kis túlzással szinte nap mint nap találni újabb és újabb történelemkönyveket a szakkoltok polcain. Különösen a gimnázium utolsó évének anyagára születnek szép számmal alternatívát kínáló opuszok. A szinte zavarba ejtően gazdag választék vélhetőleg nagyobb esélyt garantál arra, hogy valóban korszerű, modern felfogást tükröző ismereteket lehet eljuttatni a fiatal nemzedékekhez. Minthogy érdekelt az első világháború oktatásának jelenlegi középiskolai háttere, végeztem egyfajta szubjektív összevetést ezen a téren.

A vizsgálódásba bevont tankönyveket előzetesen nem válogattam, hanem mindazt felhasználtam, amihez csak módon volt hozzáférni. Természetesen nem törekedhettem teljességre: a jelenlegi tankönyv-árak mellett meglehetősen komoly anyagi terhet jelentene valamennyi, piacon lévő munka beszerzése. Így is belekerültek azonban a szemlébe azok a kötetek, amelyeket ismereteim szerint a legtöbb gimnáziumban használnak, vagyis a *Salamon Konrád, az ifj. Lator László*, illetve a Magyar Lajos Alapítvány munkaközössége által jegyzett művek. Ezekhez társul még néhány alternatív tankönyv: a *Herber–Martos–Moss–Tisza* szerzőnégys (Reáltanoda Alapítvány), valamint a *Hosszú Gyula* (Alternatív Közgazdasági Gimnázium Alapítvány) által írott kötetek. *Salamon Konrád* másik tankönyve (*Magyar történelem 1914–1990*) feldolgozásának a többiétől eltérő volta miatt csupán „verse-

nyen kívül” indulhatott. Tekintettel az első világháború történetének bemutatására összpontosító szándékra, sajnálatos módon figyelmen kívül kellett hagynom *Bihari Péter* tetszsdíjas tankönyvét (*A 20. század története fiataloknak*), minthogy az csak 1918-tól tárgyalja az eseményeket. A must-ra szubjektivitása a válogatás esetlegessége mellett abban is kifejezésre jut, hogy – magam nem lévén gyakorló pedagógus, aki bele van kényszerítve a negyvenöt perces tanórák korlátaiba – nyilván kevésbé reálisan ítéltetem meg az egyes tankönyvrészletek taníthatóságát. Ezzel együtt talán mégsem lesz egészen haszontalan, ha megfigyeléseimet most közreadom.

Elsősorban is arra volna kíváncsi, vajon mekkora teret kap a mai tankönyvekben az első világháború a század másik nagy világegéséhez képest. Itt természetesen hallgatólagosan fel kellett tételeznem, hogy a tankönyvekben egy adott történelmi esemény tárgyalásának *hossza* egyenes arányban áll a tankönyvírók által neki tulajdonított *fontossággal*. Ennélfogva az első, illetve a második világháború történetével foglalkozó fejezetek terjedelmének összehasonlítása egyben a szerzők véleményét is tükrözi a két világegés egymáshoz viszonyított jelentőségével kapcsolatban Nos, ebből a szempontból megállapítható, hogy a vizsgált tankönyvek többsége az első világháborúnak és következményeinek valamivel nagyobb teret szentel, mint a másodiknak, de a különbség nem jelentős (mint ahogy ott sem, ahol a helyzet fordított). Mielőtt azonban arra következtetnénk mindebből, hogy a szerzők ezek szerint legalább ugyanakkora, vagy akár kicsivel nagyobb súllyal veszik figyelembe az első világháborút a tananyagban, mint a másodikat, érdemes alaposabban szemügyre venni az előbbi témakört bemutató fejezeteket. Rögtön kiténik ugyanis, hogy általában a terjedelem nagy részét a forradalmak és a békekötések eseményei foglalják le. A konkrét hadieseményekre – pontosabban a háború alatt történetekre – aránytalanul kevés figyelem vetül. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy a szerzők a háború kitörése körüli bonyodalmak (szarajevói me-

rénylet, hadüzenetek) megtárgyalása után néhány átvezető mondattal átugranak a forradalmakra és a katonai összeomlásra. Abban a *néhány átvezető mondatban* kerül a legtöbb esetben bemutatásra a hadjáratok jó része.

Másodsorban megemlítenő, milyen feltűnően mostohán bánnak a tankönyvírók azoknak a hadszíntereknek az eseményeivel, amelyekben a magyar katonák a legközvetlenebb módon érintve voltak. Az ún. mellékhadszínterek csekélyebb jelentősége a háború végső kimenetel szempontjából ugyan nyilvánvaló közhely, de azért ide kíváncozik néhány megjegyzés. Egyrészt ajánlatos megkülönböztetni a központi hatalmak határai mentén húzódó frontokat és az Európán kívüli (közel- vagy közép-keleti, kaukázusi) csatamezőket. Bármennyire alárendelt jelentőségű a balkáni frontvonal például a galíciai orosz fronthoz képest, elképzelhető, milyen következményekkel járt volna, ha tegyük fel az antantnak sikerül rávennie 1915 nyarán Szerbiát a Monarchia elleni támadásra. A dualista állam hadvezetése tudvalevőleg eleve nem is számolt azzal, hogy egyszerre három fronton lesz kénytelen harcolni. Márpedig az olasz hadüzenet (május 23.) után csak úgy volt képes tartani magát, hogy a végsőkig kihasználta a szerbek passzivitását, és a balkáni arcvonaltól elvett egységekkel pótolta a másutt hiányzó csapatokat. A Monarchia esetleges kiesése ugyanakkor nyilvánvalóan kilátástalan helyzetbe hozta volna Németországot, amely egymaga aligha vállalhatta a további küzdelmet.

Másrészt – és ez talán a fontosabb – déd- vagy esetleg ükapáink legtöbbje ezen a mellékhadszíntereken harcolt. Mint-hogy a szóban forgó tankönyvek *magyar* tankönyvek, kívánatosnak tartanám, ha ez a jellegük a háború eseményeinek bemutatásánál is jobban érvényesülne. Semmiféle nacionalista felhangot nem érdemes ennek a vélekedésnek tulajdonítani. Pusztán arról van szó, hogy elsősorban a magyarság történetét hivatottak bemutatni, igaz, az egyetemes történet összefüggéseibe ágyazottan, magyar tanulóknak. Nincs szándékomban

vitát kezdeményezni arról, hol húzódnak a nemzeti jelleget ésszerű módon kifejezésre juttató feldolgozás lehetséges határai. Aki azonban kezébe vett már külföldi történelemtankönyveket, nyilván egyet fog velem érteni abban, hogy máshol esetenként jóval hangsúlyosabban tárgyalják az adott ország nemzeti történelmét, mint a mi könyveink az első világháború vonatkozásában. Csak tessék példaként meg-

számlálni, hány magyar (vagy akár osztrák–magyar) tábornokot említenek meg név szerint a mi tankönyveink? Az eredmény közelít a nullához. A mi tanulóink jóval többet tudnak példának okáért a *Schliffen*-tervről vagy akár az antant haditerveiről, mint az osztrák–magyar felvonulás problémáiról. Szinte teljesen hiányzik a tankönyvekből a férfias helytállás, a hősiesség, a hazaszeretet bemutatása. Én nem gondolom, hogy az első világháború imperialista jellegének deklarálása értelmezhetlenné tenné az

említett fogalmakat, főként nem az egyszerű közkatonák szintjén.

Az általános megjegyzésekhez tartozik még, hogy a háború komplex bemutatására való törekvés rovására inkább a politikatörténeti megközelítés dominál. Nekem őszintén szólva a legszimpatikusabb az a mód, ahogy a Hosszú Gyula-féle tankönyv – sok-sok forrás felhasználásával – igyekszik érvényre juttatni a háborús valóság sokoldalúságát. Hasonlóan kedvező benyomást kelt a Magyar Lajos Alapítvány munkája is. A Herber–Martos–Moss–Tisza team viszont – bár valószínűleg taníthatatlanul gazdag tényanyagot sorakoztat

föl – némi gazdasági utaláson kívül szinte semmit sem érzékeltet a többi dimenzióból. Salamon Konrád *Magyar történelme* – bár szerkezeténél fogva lehetősége lenne rá – sem szentel túl sok figyelmet ennek a szempontnak, és a háterszág életének bemutatását jószerével a belpolitika történéseire korlátozza. Újólág hangsúlyozni szeretném azonban, hogy mindez erősen szubjektív vélemény, és semmikép-

pen nem szándékozik minősíteni a nevezett tankönyveket.

Szándékosan nem foglalkozom a vizsgált kötetekben itt-ott fellelhető hibákkal és pontatlanságokkal, bár nyilván hálás téma lehetne egy afféle hibajegyzék összeállítása. Véleményem szerint azonban ezeknél sokkal fontosabb az illető munkák szemlélete. Bizonyos vonatkozásban mégsem állhatom meg, hogy hangot ne adjak csalódásomnak az egyik kötet *stílusával* kapcsolatosan. Az ifj. Lator-féle könyvről van szó, pontosabban annak

Manapság a tanár nem kénytelen az államilag kötelező (mert egyetlen) könyvet tanítani, hanem egy egész sor különféle kötetből válogathat. Kis túlzással szinte nap mint nap találni újabb és újabb történelemtankönyveket a szakboltok polcain. Különösen a gimnázium utolsó évének anyagára születnek szép számmal alternatívát kínáló opusok. A szinte zavarba ejtően gazdag választék vélhetőleg nagyobb esélyt garantál arra, hogy valóban korszerű, modern felfogást tükröző ismereteket lehet eljuttatni a fiatal nemzedékekhez

az első világháborút tárgyaló részletéről. Nehezen tudom elképzelni, hogy valamirevaló lektor hogyan engedhetett át olyan feltűnő pongyolaságokat, mint amilyenek ebben a részben előfordulnak. Én legalábbis igen pongyolának tartom például a következő részletet: „1914 nyarán *Ferenc Ferdinánd* trónörökös és felesége Bosznia-Hercegovinába utazott egy hadgyakorlat megtekintésére. Néhány szerb diák merényletet tervezett. Az egyik izgalomban nem tudta használni fegyverét, a másik meggondolta magát, a következőnek a bombája célt tévesztett. Június 28-án a feldúlt trónörökös el akarta hagyni a tarto-

mányt, de sofőrjét nem tájékoztatták a megváltozott útvonalról. Amikor rájött a tévedésre, fékezett, véletlenül épp egy újabb merénylő, Gavriilo Princip előtt, aki lelőtte a házaspárt” (5. old.). Vajon csak nekem tűnik úgy, mintha néhány mondatot kihúztak volna a szövegből? Honnan lehet tudni, hogy ki ellen terveztek merénylőt a diákok? Nem úgy hangzik-e az ominózus mondat, mintha a sofőrt a tartomány elhagyásának megváltozott útvonaláról felejtették el tájékoztatni, és maga Ferenc Ferdinánd volt az, aki – mikor rájött a tévedésére – fékezett? Egyáltalán

nem áll szándékomban természetesen el-
túlozni az efféle pontatlan megfogalmazá-
sok jelentőségét, de a többi kötet általában
csiszolt és gördülékeny szövegéhez ké-
pest túlságosan feltűnőek és – őszintén
szólva – nem valóak egy tankönyvbe.

Végezetül még egyetlen megjegyzést
szeretnék tenni: a bőséges kínálat ellenére
úgy tűnik, érdemes alaposan megfontolni
a használni kívánt tankönyv kiválasztását,
különösen akkor, ha a tanár hosszabb idő-
re szóló döntést kíván meghozni.

Pollmann Ferenc

A művelődéstörténet oktatásának kézikönyve

A NAT bevezetésének küszöbén egyre sürgetőbbben merül fel az igény olyan tankönyvekre, segédanyagokra, melyek az oktatási folyamatba közvetve vagy közvetlenül beépülhetnek. Sajnos, a célirányos kiadványok megjelenése még mindig késik, illetve igen ritka, ezért érdemes odafigyelni olyan művekre, melyek ha első pillantásra nem is közvetlenül, de tartalmukat, nagyon sok elemüket tekintve kapcsolódnak az új tantervi elvárásokhoz, követelményekhez.

Az előzőek tipikus példája az a *Gazda István* válogatásában nemrég megjelent, *Fejezetek a magyar művelődéstörténet forrásaiból* című kötet, mely az integrált, multilaterális történelem-oktatás egyik alapvető kézikönyve lehet.

Mint Gazda István a mű Előszavában megállapítja: „Jelen kötetünk forráskutatói és oktatási segédkönyv, amelynek elsődleges célja, hogy a művelődéstörténet-írás sokoldalúságára hívja fel a kötet használóinak figyelmét... Ez a segédkönyv nem a magyar művelődés történetének szintézisét tartalmazó kézikönyv, nem olyan jellegű munka, mint pl. *Kosáry Domokos Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című akadémiai monográfiája, hanem olyan felsőoktatási segédlet, amely lehetővé teszi, hogy a hallgatók megismerkedjenek a diszciplína néhány kevésbé ismert összetevőjével, forrásával, és a témakörök további feldolgozását segítő tömör bibliográfiákkal.”

E bevezető sorok azonban kiegészítésre szorulnak, amennyiben a felsőoktatás mellett a kötet egyes tanulmányai, adatai legalább annyira hasznosíthatók a tizenévesek történelemoktatásában is, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a korszerű történelemtanítás egyik elengedhetetlen feltétele, hogy a politikátörténet dominanciáját a multilaterális múlttörténet váltsa fel, amelyben a művelődéstörténet fontos szerepet kell kapjon. Ezt igazolják *Németh G. Bélának* a kötetben idézett sorai is: „A művelődéstörténet olyan általános történettudomány, amely a történetiség tisztázásának és tudatosításának eszközeivel az élet minden mozzanatára kiterjed.”

A kötet valamennyi tanulmánya másodközlés, melyek eredetileg szakkönyvekben, szakfolyóiratokban láttak napvilágot. Gazda István és a szerkesztő, *V. Molnár László* avatott kézzel és nagy hozzáértéssel azokat a részkutatókat emelték be a kötetbe, melyek „oktatási